

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ (ВЕЛИМИРОВИЋ)

СРПСКИ НАРОД КАО ТЕОДУЛ

Срб то је једино национално име у Европи чије се значење изгубило. Називи осталих народа и племена европских или су сасвим јасни или полујасни. Нагађања, да реч Срб долази од речи Сороб (Сораб), остаје само нагађање, и једва вероватно. Свака тајна баш због тога је тајна што има дубок и скривен смисао, најчешће идејни а не спољашњи. И србско име је тајна, скривена и дубока, као и сва судба србскога народа. Што су западни народи назвали Србе Серби или Серви, то је дошло од њихове језичне сиромаштине. Они немају "р" као самогласник, па су зато принуђени били да ставе "е" пред "р" да би могли изговорити. На европско-азијском континенту само Индијани имају "р" као самогласник, а поред њих још једино Срби. И реч Сораб место Срб морали су сковати други народи, који немају самогласно "р" у своме језику. Тако дакле ни Сораб ни Серб него Срб. Од Индије су праоци Србски примили многобројне речи, староиндијске и санскритске. Но важније од тога јесте још вера у судбу. Индијани кажу Карма, Турци кажу Кисмет, Срби кажу Судба. Карма је старија и од Кисмета и од Судбе. Индијани уче, да човеку бива све по Карми, тј. све што им се догађа, добро или зло, догађа им се према њиховим ранијим делима, па чак и по смрти бива им онако како су у претходном животу заслужили.

1. Најдубље веровање србскога народа јесте веровање у судбу. Не у судбу слепу него у судбу промисаону, планску и праведну. И у Библији тако пише. Кад су сва Јеврејска мушка деца у Египту уништавана, по заповести Фараоновој, Мојсеј је спасен промислом Божјим. То је судба. Због греха цара Давида синчић му умре. И то је судба. Због заслуга цара Давида, син му Соломон постаје велики и славан. И то је судба. Због издаје према цару Давиду, Ахитофел, царев доглавник, исто као и Јуда издајник Христов, веша се. И то је судба. Христос је рекао: "Ни један врабац не пада без воље Оца вашег Небесног". И још је рекао: "Вама су и власи на глави избројане". А за себе је рекао: "Тако је писано и тако је требало, да Христос пострада и устане из мртвих трећи дан". Каже србска пословица: "Нема смрти без суђена дана". То чини Србе храбрим и неустрашивим. Најдубње веровање србскога народа јесте веровање у судбу.

2. Шта је то историјска судба народа, коју многи спомињу без размишљања и схватања? То је драматична улога појединих народа према плану Божјем, али и према заслугама свакога народа. Историјска судба србскога народа јасна је тек од Немање на овамо, а то значи само једна једина десетина србске историје позната нам је, а девет десетина непознато. То јест, србска историја оцртава се пред нама јасно тек за последњих 800 година. Жупанско време до Немање представља један прелазак као из Старог Завета у Нови.

3. То веома ограничено знање наше историје има и једну добру страну. Јевреји, Индијани, Грци, Римљани, Кинези знају своју прошлост од неколико хиљада година. То их чини гордим, и то их збуњује и успављује. Нарочито крштене народе, Грке и Римљане. Ови се хвале својим паганским херојима и философима исто као и својим хришћанским Свецима и Мученицима. И

то их двоји, то их збуњује и слаби. Ми Словени знамо добро само своју крштenu историју. Наша паганска, прехришћанска прошлост је без јасноће и без славе. Сва наша слава је у периоду наше крштене историје. Последњих 800 година представља за Србе једну безпримерну епопеју кристализације личног и националног карактера, епопеју труда, борбе, страдања и славе. Све у знаку Крста и слободе.

4. Све "у знаку Крста и слободе". "У знаку Крста" – означава зависност од Бога, "у знаку слободе" означава независност од људи. Још "знаку крста" значи – ходити за Христом и борити се за Христа, а "у знаку слободе" значи - ослобађати се од страсти и сваке моралне кварежи. Ми не кажемо просто Крст и слобода него Часни Крст и златна слобода. Дакле, не неки крив крст или ма какав злочиначки крст него Часни Крст, што означава искључиво Христов Крст, нити ма каква слобода, јевтина, прљава, и неваљала, него златна, што ће рећи скупа, чиста и светла. Србска слобода била је увек скупа, али не увек чиста и светла. Крсташ барјак је србски барјак. Под њим се пало на Косову, под њим се ослободило у Устанку.

5. Основна и непрекидна линија србске историје за последњих 800 година може се изразити са две речи служба Христу. У овом периоду времена од 8. столећа србски народ је био истински Теодул, тј. Божји слуга, или Христодул, тј. Христов слуга, што је једно и исто.

6. Никада већина србскога народа није одступала са те основне линије, али је одступала мањина. Одступали су или поједине старешине народне због умне помрачености или пак један мањи део народа са својим старешинама због моралне покварености. Због тога је судба тако језиво бичевала Србе у мукама и патњама као мало који народ, изузев јеврејског, у историји рода људског.

7. Четири стотине и тридесет година робовали су Јевреји у Мисиру под фараонима. Исто толико су робовали Срби под Турцима до ослобођења, и то делимичног, под Кнезом Милошем. Робовања под Аустријом и Мађарском, пак, слична су робовањима Јевреја под народима Хананским.

8. Умна помраченост код србских народних старешина у старије време и србске такозване интелигенције у новије време долазила је од безобзирног гажења једне велике заповести Христове. Та заповест гласи: "Али међу вама да не буде тако (као међу незнабошцима), него који хоће да буде већи међу вама, нека вам служи, и који хоће да буде међу вама први нека вам буде слуга" (Мат. 20, 26; Лука 22, 26). Другом приликом опет заповедио је својима, да се не отимају о прва места, као фарисеји, него нека седају на последње место. Јер, вели, "сваки који се издиже, биће понижен, а који се понижује биће подигнут" (Лука 14, 11). Од свих заповести Господњих, Срби су најрадије и најчешће газили ову заповест. Борба за првенство међутим доносила им је градобитне поразе и ударце. И после осмсто година искуства и учења Срби ни до данас нису научили ту једино спасавајућу за њих заповест Христову. Зато и стоје, сваке деценије или две, пред градобитном страхом.

9. "Јер кога Бог љуби онога и кори", стоји написано у Светом Писму. Стоји још: "И бије свакога сина којег прима". Прашљив ћилим не уноси се у кућу, него се прво ишиба и од прашине истресе па онда уноси. Није да Бог не љуби све своје створене народе, него као што је речено за апостола Јована да га Исус нарочито љубљаше, тако Бог проваљује своју љубав особито према онима којима даје велике задатке у животу, у историјској драми људској. И као што је Христос одредио изванредно велики задатак своје љубљеном ученику светом Јовану, тако је одредио велики задатак србском народу, велику мисију међу ближним и даљим народима.

10. Сви богољубци и народољубци били су у овоме животу велики паћеници. То Библија прејасно потврђује, износећи пример Јакова, Јосифа, Мојсеја, Исуса Навина, Самуила, Давида, Јова, свих пророка и праведника Старога Завета. И сав Нови Завет и сва историја Цркве потврђује то не са десет или сто примера него са милионима. Шта је хришћански календар друго него списак типичних паћеника, кажемо типични, јер сваки календарски тип паћеника повлачи за собом хиљаде сличних а незаписаних паћеника за Бога, за душу и за народ кроз последњих 2000 година.

11. Велики је паћеник био и Немања, зачетник и почетник осмостолетне историје србске. Ако један велики човек није паћеник, он је авантурист, сличан Бонапарти. Немања је био троструки паћеник: за Христа Бога, за народ и за своју душу. И пре Немање било је србских жупана и Светитеља паћеника. Био је Часлав и Војислав и Бодин, а нарочито свети Јован Владимир, сви паћеници за народ, био је свети Прохор и свети Јован Осоговски и Јован Рилски паћеници за своју душу. Исто тако и света Петка србска, и ко зна колико њих уз ове паћенике. Али Немања је све њих ујединио у себи. Он је био троструки паћеник, и ваистину велики паћеник. Али зато и велики победник и бесмртник.

12. Не зна се ко је већи: Немања владар или Симеон монах, нити Симеон монах или Симеон мироточиви, нити онај пре смрти или овај после смрти. Неколико људи у једном човеку. Ратник и државник народољубац и богољубац, богаташ и убоги подвижник, светски човек и светац. Сава и Стеван, синови његови и животописци његови нису ни мало преувеличавали богату и многоструку личност свога оца. Дела и факта оправдавају сваки славопој Немањи, и не дозвољавају надживети се речима. Само једна реч објашњава целог Немању у свим његовим појавама – Теодул што значи слуга Божји.

13. Чудан је човек био Немања: Он је имао два крштења, два имена, два звања у животу своје, а по смрти два гроба. Прво је крштен по католички, потом, кад је одрастао, одбацио је латинско крштење и крстио се по православном закону. Звао се као владар Немања – по библијском имену Нехемија – а после као монах звао се Симеон. Био је владар и маченосац, а под старост монах и крстоносац. Прва гробница му је била у Хилендару а потоња у Студеници. Он је корен свете лозе Немањића. Оставио је после себе на само крв у потомцима својим него мач и Крст као програм у служби Господу. Био је он Теодул – слуга Божји – и као маченосац и као крстоносац и као Немања и као монах Симеон. Чак и по смрти, као мироточиви Светац, остао је слуга Божји и помоћник народни. У њему је сва дубока историја његове династије као и неизразива судбинска историја србскога народа до данас.

14. Био је Немања и господар, био је и сужањ. Ратовао је са браћом и са небраћом. Борио се са правоверним и кривоверним. У својој рођеној браћи имао је издајника. Против правоверних Грка ратовао је за државу и за националну индивидуалност, тј. за србско име, које су Грци хтели утопити у јелинизам због једнакости вере. Против латинске и богумилске јереси борио се за праву и чисту веру.

15. Кад је Немања стигао да поред оноликих ратова и борби сазида неколико велелепних цркава? Даровао му је Бог истина дуг век, али и он је журио, да и мирне дане употреби на службу Богу и на славу Бога и Божјих светаца. Није он зидао Ђурђеове Стубове и Суденицу тек онако ради украса своје земље нити пак да подражава Грцима него све по завету у мучним приликама свога живота. Ђурђеове Стубове подигао је по завету Светом Ђорђу, кад је био бачен од браће у јаму као негда библијски Јосиф, а Студеницу по завету Светој Богородици, када је стајао пред тешким ратом са Грцима. Извесно, да је све остале цркве и манастире, како по Рашкој тако и око Куршумлије, подигао по неком свом завету.

16. Све борбе Немањине и сви циљеви његови били су упућени на то, да уједини србски народ и створи једну србску државу. Али не онакву лаичку, како то модерни историчари тумаче, тј. не један лаички народ и не једну лаичку државу, него народ христољубиви, који ће Христу служити, и државу свету, која ће опет Христу служити. Све да служи Христу онако како је и он служио до свога последњег издисаја на асури у Хилендару. Његов национализам је хришћански православни национализам и његова држава је Теодулска држава. Ту своју основну идеју он је запечатио увлачењем мача у корице и смрћу под Крстом Христовим. Јер је мач без Крста ништа, а Крст победоносан и без мача, на крају крајева. Немања никад није ни ратовао самим мачем без Краста, што сведоче његове заветне цркве.

17. у општим линијама Немања је водио свој народ насупрот две јакe силе – панјелинизму цариградском и пантеократији римској. Он је само, можда несвесно и спонтано или полусвесно, трасирао пут будућности свога народа, али је требао да дође Сава, његов најмлађи син, да тај пут потпуно просече и уравни, да кристализира опште идеје свога родитеља и практично их оствари у једној савршеној унутарњој организацији србскога народа. Тамо где је осамдесетогодишњи старац Немања стао, ту је млади монах Сава наставио, доследно и интелигентно до генијалности.

18. Сав позитиван, практичан и конструктиван до сржи у костима, како само може бити један духовни човек, један јеванђелски домаћин, Сава је смислио како да победи зло добрим. Како, дакле да победи панјелинску тежњу? Помоћу самосталне народне Цркве. И он је то остварио. Стукнуо је заувек панјелински шовинизам, стварањем србске самосталне Цркве, независне од Цариграда. А како да победи интернационалну папску теократију у Риму? Стварањем теодулије – службе Богу – усредсређене у личности владара.

19. Каква је разлика између теократије и теодулије? Као између наметнутог господара и

драговољног слуге. Теократија може бити двојака: клерикална (свештеничка) и световњачка. Клерикална теократија једино је и позната, и страшно омрзнута у Европи, а световњачка теократија позната је у муслиманском свету, у коме је калиф или шеик или шах носилац божанске власти (Као нешто пролазно ми не спомињемо овде световњачку теократију у Женеви, коју је Калвин засновао, но која је с њим и ишчезла. Теократија монашка, већег стила постојала је од древних времена, постоји и сада у Тибету.).

20. Теодулија је главна карактеристика свих србских владара лозе Немањића. "Раб Христа Бога" тако су себе сви називали и потписивали, почев од Стевана Првовенчаног до цара Уроша. И не само Немањићи него и владари, кнежеви, деспоти, војводе и господари других лоза и фамилија тако су себе, попут Немањића, називали и потписивали, као кнез Лазар, деспот Угљеша, деспот Стеван Високи, деспот Ђурђ Бранковић, султанија Мара, мајка Ангелина и други многобројни. Сви раби Христа и Бога, сви – теодули, слуге Божије. Тако их је све Сава упутио, Немања свима пример дао, а Дух Божји на том путу укрепио.

21. Ко да се стиди назвати се слугом И служити Богу с радошћу, не с тугом? Кад се и Син Божји из очевог крила, Господар свих твари и небеских сила, спустио на земљу да људима служи И да пример службе драговољне пружи. Прерушен у тело и у сиромаша, Слуга без одмора, слуга без предаха, Он и ноге пере рибарима знојне, Нахрани, исцели, поучи безбројне, Цар царева тако, а грешници како? Да до власти дођу, и то брзо, лако, Да се хвале влашћу, да се надимају И да ближњим својим за врат ногом стају – То је њихов програм, то њихова сврха, Живот им је цео за сујетом трка. О Исусе славни, службом прослављани, Све људе на службу чудесно покрену. Ко год Теби служи не хвата га рђа, Пун је Твоје силе, пун је милосрђа. За цара и краља и сваког смртога Највеће је звање – раби Христа Бога.

22. Свети Сава је тако установио и утврдио да архиепископ србски буде први слуга Христов у чину духовном а краљ србски први слуга Христов у чину грађанском. А кад је архиепископ слуга Христов, то су слуге Христове и сви свештеници, и кад је краљ слуга Христов, онда су слуге Христове и сви чиновници, војни и грађански. Цела јерархија духовна треба да служи Христу, и цела јерархија војна и цивилна треба такође да служи Христу. Дакле, не само Црква има да стоји у служби Христу него и држава, и то држава нимало мање него Црква, и краљ ни мало мање него архиепископ. Теодулија је пут и сврха и Цркве и државе подједнако.

23. Сава је то сасвим јасно изразио у Жичи приликом крунисања свога брата Стевана за краља србског. У својим беседама тада он је непрестано истицао у лице краљу, великашима и народу две необориве стварности: прво, да је вера једини благословени темељ живота личног и живота друштвеног и уређења државног; и друго, да и краљ и сви великаши и сав народ као и свештенство морају служити вери, односно Оснивачу вере Господу Исусу Христу, Сину Божјем Јединородном, како бисмо и ми сви могли бити названи синовима Божјим и ући у Царство Небесно. (Реч је наравно само о вери православној, о вери чистој и правој, апостолској и отачкој, без примесе јеретичког мудровања и клерикалног политизирања.)

24. Зашто мудри Сава није тада говорио како треба уредити лични дом, и краљевски двор, и организовати државу, и спремити војску, и распоредити послове и дужности? Зашто не то, него само о вери, па о вери? Зато што је вера истина, а истина је светлост, а без светлости нити се види пут ни мета, нити се распознаје брат од небрата, нити се зна докле се дошло и куда се иде, нити зашто се живи, зашто се мре и коме се служи, нити ко ће и чиме ће нам се платити наша слзжба. Истина је прво, главно и основно, све друго само собом долази. А Истина – то је Христово Евангелије, то је вера у Христа. По речи самога Христа: "Ја сам светлост свијету, ко иде за Мном неће ходити по тами". Од тада па занавек Србин је остао истинољубив и христољубив, што је једно и исто. Који народ у свету тако нескривено и нелицемерно говори истину и воли истину? Од тада па занавек србски владари назвати су христољубивим, што ће рећи истинољубивим. Деца и слуге истине.

25. Сави Немањиним, подвижнику и монаху светогорском, било је највише стало до тога, да отвори очи своме народу те да види стварност онога света, духовнога и бесмртнога, према коме се мора оријентисати и уређивати у свима работама овај свет телесни, пролазни и смртни. Онај свет, то је Царство Небесно, коме се он привезао у својој седамнаестој години и за које се он још толико година трудио да га упозна до савршене несумњивости и повесности. Томе Царству Небесном он је после као црквени старешина и жарки родољуб хтео приволети и привести цео свој народ. Јер то је основно и главно, а све друго се као узгредица и споредица додаје онима који признају Царство Небесно и њему се приволе. На двеста година пре кнеза Лазара у Крушевцу Сава и Немања, младост србска и старост србска, приволели су се Царству Небесном. То је судбоносна прекретница у животу сваког хришћанина и сваког хришћанског народа, наиме: хоће ли се приволети Царству Небесном или царству земаљском. То је судбоносно било у време Немање и Саве за србски народ и сву његову доцнију историју до данас.

26. Веран слуга, веран је домаћин. Ко је веран у маломе, веран је у великоме, и биће похваљен од господара свога. То је истина евангелска. Свети Сава био је веран слуга у Светој Гори, па веран – и домаћин у Хилендару. Био веран слуга Господњи Србији, па и веран домаћин у србском роду, најбољи Србин слуга и домаћин што га је забележила србска историја. За вредног и бездетног домаћина кажу Срби: "Труди се и зноји као да има десет синова". Сава монах трудио се и знојио се око милиона Срба као да су све његова рођена деца, као његови синови и кћери. Није било посла ни духовног ни практичног, ни посебног ни народног, ни црквеног ни државног, који се њега не би тицао и у који он не би улазио као помоћник и саветник. Најтрудољубивији слуга Христов и народни, Сава је био најбрижнији домаћин у србском роду. Веран следбеник и подражатељ Господа свога Исуса.

27. Савршени домаћин као савршен слуга, то је пример и завет Светога Саве србском народу. О некаквоме господству код њега нема ни спомена. И на речи и на делу, од почетка до краја, он је био слуга са домаћинским духом. Знао је он да је људски век кратак и да је дат не ради господарења него ради служења. Безбројне народне приче и легенде о Светоме Сави, који свуд стиже да свакоме човеку помогне нису неистините. Оне сликају прави карактер овог духовног родитеља србског народа као највећег слугу – домаћина у историји србској.

28. По својој служби Богу и народу, по своме домаћинском духу, Сава је био Србин најближи Христу Господу. Слуга домаћин и домаћин слуга – истински Теодул. Теодулија је био цео његов земни век, Теодулија – најјаснији пример и најречитији аманет његов своме роду. Тај пример и аманет оставио је он свему србскоме народу и народним старешинама од првих до последњих. И није узалуд. Савин пример и аманет био је као здраво семе бачено на плодну земљу, те је кроз све векове до данас доносило богату жетву Богу за Царство Небесно. А његов пример и аманет може се изрећи једном речју – Теодулија или служба Богу.

29. Србска историја не зна за борбу између Цркве и државе. Такве борбе нема, него крвави ратови испунили су историју западних народа. Чиме се да објаснити оно прво а чиме ово друго? Оно прво Теодулијом а ово друго Теократијом. Узмимо за пример два мирна вола, како, упрегнути у исти јарам, вуку иста кола и служе истом домаћину. То је Теодулија. Онда узмимо два вола разбешњена један на другог, тако да се час левак извуче из јарма и боде свога друга дешњака терајући га да он сам вуче кола, час опет дешњак то чини са својим другом леваком. То је теократија: рат Цркве против државе и рат државе против Цркве, рат папе против краљева и рат краљева против папе. Ниједан во није хтео да ујармљен служи Домаћину, сваки је од њих хтео да игра улогу Домаћина, и да тера свога друга у јарму. Зато су Домаћинова кола остала укочена а њива необделана и најзад сва зарасла у коров. Тако на Западу.

30. Савина је мисао била да треба оба вола упрегнути у јарам, да подједнако служе Домаћину. И Цркву и државу. То је библијска мисао – управо заповест Божја и у Старом и у Новом Завету. Псалмист разматра сву земљу и све што не на земљи, па задивљен говори Богу: "Све служи Теби" (Пс. 119, 91). Шта је човек, да он једини чини изузетак? Зар лептири и птице, и ветрови и громови, да служе Створитељу Домаћину своме а човек да не служи? То мора да је дошло од неког помрачења ума и од неке злокобне погрешке у срцу. Официри у двору кнежевском с поносом говоре: ми смо на служби код кнеза. А шта је један смртни кнез према бесмртном и свесилном Цару неба и земље, и то још Творцу и Оцу своме? Заиста, само сумашедши (сумасишли) и од сатане дириговани људи могу сматрати за част да служе једноме кнезу а за стид и понижење да служе Господу Богу. Колико сутра они ће лежати мртви, гроб до гроба, са својим кнезом и у трулежи распадати се, а Бог ће вечно живети и царовати. Али њихова кратковидост да ово виде већа је од кратковидости инсеката, заиста поражавајућа.

31. Они представљају успех злобног сатане. Они представљају и пораз Божји, пораз Онога што их је створио. Ај, каква очајна коб за једнога човека: представљати успех ђавола а пораз Бога! Зато их Творац њихов без милости а по правди сатире и уништава. Као кад би један отац одгајио синове а они се одметнули у хајдуке, па са својим харамбашом (читај овде: сатаном) нападали мучки на дом оца свога и на његову мирну чељад. Ко не служи Богу, тај неизбежно служи ђаволу, супостату (противнику) Божјем. Зар је, дакле, стид служити Богу? Заиста јесте стид, али само за оне који пропадају, али не за оне који се спасавају.

32. У Старом Завету говори се о народу израиљском, од Бога изабраном да Богу служи, као једини између свих народа који су ђаволима и ђаволским идолима служили. Јер једна служба

људима не гине: или служити Богу или ђаволу. Само што Бог службу себи назива службом, а лажљиви ђаво назива службу себи господством и уживањем. И тај изабрани народ израиљски храмао је на обе ноге кроз хиљаду година, служећи час Богу час ђаволу. Сви праоци, оци праведници и пророци позивали су народ на службу јединоме Богу, али су често преовлађивали ђаволови лажни пророци и одвлачили народ на службу ђаволу. Премда ђаво никад не говори о служби ни Богу ни себи него о господовању и уживању у овоме веку, он ни о чем другом не мисли него да подјарми људе себи на грозну службу. Јер је он лажа и отац лажи.

33. Нови Завет пак по превасходству је Устав службе Богу, свето, савршено и бескомпромисно. И Син Човечји није дошао да му служе него да служи. Служио је чак и Онај, који је Домаћин света, Господ Исус Христос, служили су и Његови Апостоли и сви прави следбеници, служили Богу до последњег даха и издаха, од онда до данашњег дана. Па када Син Бога Живога није се стидео службе Оцу Своме Небесноме, како да се људи стиде те службе и прихварају лажно обећање сатанино о господовању и уживању у овоме свету? После дугог и предугог колебања између службе Богу или ђаволу, изабрани народ израиљски на крају приволео се потпуно ђаволу, издао је Бога и распео Месију, Сина Божјега. Право им је рекао Исус: Ваш је отац ђаво и сласти оца својега хоћете да чините, он је крвник људски од почетка и не стоји на истини, јер нема истине у њему, кад говори лажи своје говори, јер је он лажа и отац лажи. Тако је завршена мисија изабраног народа израиљског, потпуним и свесним отступањем од службе Богу и стављањем на расположење сатани, коме тај народ и до данас служи. Јер нико од људи не може да не служи било Богу било ђаволу. Век људски јесте век службе.

34. Све је то знао наш мудри отац Сава. И боље од нас знао је он, да је овај животни рок на земљи дат људима ради службе а не ради господовања, преживања и уживања. Због тога се покорио неминовном и неизбежном, тј. служењу. Али он је још знао да служење може бити двојако, или Богу или сатани. Зато се он свом снагом трудио да точак свеколике енергије свога народа, као и своје личне, окрене на служење Богу. И још, поврх свега, да и државу, исто као и Цркву стави у активно, неуморно и драговољно служење Богу. На тај начин он је остварио у србском народу потпуну и савршену Теодулију, тј. богослужење, а избегао западну аномалију, по којој је Црква тобож само дужна служити Богу, али не и држава, папа али не и краљ, свештеник али не и грађанин и војник.

35. Где год се Црква одлелила од државе ту је болесно стање или Цркве или државе или обоје. Раздељена црква и држава – то значи служење двама разним господарима. А пошто постоји само један прави господар коме се може свесно и поштено служити, тј. Господ Бог, значи да једна од завађених и раздељених установа, било Црква или држава, мора да служи противнику Божјему, ђаволу. Раздор, свађа и рат између цркве и државе срамоти историју западних крштених народа за последњих хиљаду година. Час је црква била у служби противника Божјих због своје теократије, час опет држава због своје аутократије, час она прва због клерикализма, тј. погрешног служења Богу, час ова друга, због лаицизма, тј. потпуног одрицања служењу Богу. Не по разуму него по злоби завађених страна. А злоба помрачује разум, због чега и стоји у Светом Писму опомена: Чувај се да ти злоба не помрачи разум.

36. Од свих тих аномалија и ужаса св. Сава је спасао свој народ установљењем Теодулије као пута и циља Цркве и државе. Не би то он лако извео, да му се отац Немања није замонашио и да му брат рођени није био краљ. Сам Бог је тако определио, да се на једној историјској прекретници српске историје нађу два брата као народне вође, један као духовни а други као световни поглавар, архиепископ Сава и краљ Стеван. Необична сличност са једном судбоносном прекретницом у историји израиљског народа, када су се на челу тога народа, по Божјој заповести, наша два брата, Мојсеј и Арон. Јер ко ће разумети човека и помоћи боље него рођени брат? Краљ Стеван као владар такмичио се у служби Богу са својим братом духовником и трудио се да у вероисповести не изостане иза њега. Моћни Немања пак својим монашењем у старости запечатио је тим чином своје приволење Царству Небесном, к Небу управио дух својих потомака а целога народу својим примером оставио поуку да се кроз земаљски живот мора спремати за вечни живот.

37. Нека нас ни мало не зававају крупне титуле српских владара, као: краљ, цар, деспот, автократор, севастократор. Све те звучне титуле писане су испод онога што је прво и битно – раб Христа Бога. И ово није било само мртво слово на хартији, нити нешто формално и обичајно. Не, него је то баш било битно и животу њиховом. Бранили су веру православну, што значи истину Божју – одлучно и неуморно. У томе су они надмашили и саме царе византијске. (Тако је краљ Милутин спасао грчки народ од срамоте а Грчку од унијаћења у време једног од Палеолога.) Нису трпали на гомиле благо, нити су га трошили на своје палате, него су све давали на стројење велелепних храмова у славу Христа Бога, народу своје на корист а души својој на спасење. Колико су ове њихове славне задужбине послужиле на корист србскоме народу, то је сам народ благодарио у песми исказао а сви историчари признали и потврдили.

38. Задужбинарство ове врсте, тј. у подизању цркава и манастира никад се после није превидало код српских владара ни у једној династији до наших дана. Чак и после Косова под турским господарством, вазални кнежеви и кнегиње, деспоти и деспотице, војводе и војвоткиње, подизали су задужбине широм земље српске. То су наставили Карађорђе и Милош, наши сељачки кнежеви, и њихови потомци. Краљева црква на Опленцу сведочи, да српски владари ни у двадестоме веку нису прекинули службу Богу кроз задужбинарство отпочето још од наших првих крштених жупана а размахнуто од Немањића.

39. Та племенита страст код Срба за подизањем задужбина не може се наћи у таквој и толикој мери ни у једног другог народа. Не само да су украсили и освештали своју земљу безбројним и красним задужбинама него су са истом ревношћу и љубављу подигли многе и сличне задужбине по земљама блиским и далеким: по Албанији и Грчкој, по Хрватској и Мађарској, по Бугарској и Влашкој, у Светој Гори и у Палестини. У неким од тих земаља србске задужбине представљају и до данас најглавније и најлепше светиње.

40. Ми поменуемо одбрану праве вере и зидање задужбина од стране србских владара као њихову службу Богу, као њихову Теодулију. И ако су то све ствари велике и значајне, оне нису једини начин богослужења србских владара и великаша. Било је и других начина. То су

углавном дела милосрђа према малим и сиротим, и праведне заштите свих страдалника на правди. При својим задужбинама у Солуну, Цариграду и Јерусалиму, краљ Милутин је отварао склоништа за старе и убоге, хранилишта за гладне и пријуте (прибежишта) за болесне и недужне. То је познато из историје овога великог владара. Тим пре морао је он подизати такве установе при својим задужбинама у самој Србији. Како он тако и остали велики задужбинари.

41. О Ти, чудни Творче, безбројних чудеса, Које верно служе ангелска небеса, Престоли и Силе, Господства и Власти, што владају моћно над сваком области, Серафими моћни, пламенови бели, Херувими моћни, слично хитрој стрели, И сунце и луна и звездана кола, И све живе твари што са твога стола, Хране се и поје, и твој ваздух дишу, - Кажи зашто људи на Тебе уздишу? Зашто Тебе чине за зло своје кривим, Тебе што их створи и чиниш их живим? Но хвала Ти Творче, вечна хвала Теби, Што нам оце наше Ти привуче Себи, Те служише Теби не жалећи ноге И стројише Теби задужбине многе, - Вере браниоци, бедних храниоци, Твоји раби бише наши славни оци, Богати пред светом, пред Тобом убоги, Милосни спрам других, а спрам себе строги. Нит' сујетни бише, нит' ходише слепо, И круне и злато сматраше за пеп'о Да би само Теби верно послужили И по смрти својој близу Тебе били У вечном животу, у вечној светлости, Где нема ни смрти, беде ни жалости.

42. Пишу историчари како су неки Немањићи били велики грешници, како је брат издавао брата, брат борио се против брата, отац ударао на сина, син на оца. То није неистина, али је неистина да је то и само то био цео садржај њихова живота, да је то цео њихов животопис. Они причају причу донекле али не до краја. Као кад би свети Лука историчар Апостолских дела, испричао о Савлу како је ватрено гонио Хришћане, па ти застао и свршио причу, не испричавши други део, тј. како се Савле обратио у Павла, гонитељ у Апостола, грешник у покајника, христорбарац у Свеца.

43. Заиста неки од Немањића грешили су као људи по људској слабости, али су се кајали за грехе и умирали су као покајници. Не знамо за Вукана да ли се покајао, зато је и остао ван славе и ван календара, јер је устао против своја два света брата и везивао се за Римску цркву. Због тога је окарактерисан као издајник и као праобраз свих издајника србских, и то увек са истим именом: Вукан, Вук, Вукашин, Вујица. Међутим, Драгутин се покајао због свог устанка против брата Милутина, замонашио се и као монах Теоктист веригама се обложио у покајању и искушењу. И сазидао је неколике предивне цркве у славу Божју као: Озрен, Тавну, Рачу, Лозницу и цркву у Ариљу. И посветио се. Зашто србски историчари не допричају причу до краја? А крај дело краси, вели србски народ.

44. Кајао се и краљ Милутин због греха према сину своме Стевану, и горко оплакивао свој грех пред игуманом манастира Пантократора, у коме је ослепљени Стеван приморан био да борави. И посветио се Милутин не као грешник него као покајник, и не као покајник само по речи него још више по делу, служећи Господу своме Христу до краја свога дугог века. Ниједан од модерних историчара србских није се задржао на ономе што је најкрупније и најважније у погледу личности овога славнога краља, наиме, да се посветио и да бугарска престоница Софија чува његово тело као своју највећу светињу. Не виде то они, јер је нехришћански и

несрбски мрак замрачио њихов духовни вид. Они не опраштају грех ономе коме је Бог опростио и кога је Бог чак и посветио. Не може се историја србског народа писати само мастилом, него и крвљу и сузама из срца.

45. Кајао се и цар Душан због свог греха према родитељу своме Стефану Дечанском. Али грех сина према родитељу тежи је од греха брата према брату, и од греха оца према сину. Душан је остао велики и славан, али се није посветио, тј. постигао је највишу славу земаљску, али не и највишу славу Небеску. Но и ако се није посветио, верујемо да му је Бог опростио грех због његове огромне и неуморне службе Богу. Јер је био покајник. И јер је подизао многе задужбине, чинио безбројна дела милосрђа, штитио манастире и сваку правду својим строгим законима, Свету Гору оснажио је и осигурао, а цео хришћански Балкан бранио је од некрста, и у крсташком рату за Хришћанство на Балкану пострадао. Заиста, и ако је учинио у младости велики грех према родитељу своме, био је до краја живота сјајан и веран слуга Христов на делу и у страдању, потписујући се увек као раб Христа Бога и жртвујући себе за Крст Часни и златну слободу хришћанску свих балканских народа.

46. Кајао се деспот Ђурађ Бранковић за грех оца свога Вука, издајника косовског. Али се тешко примало његово покајање за онога грешника, коме народ, као жива Црква Божја, никад није опростио. Ипак деспот Ђурађ је оправдан пред Богом и народом због својих дела и патњи. Он се, истина, није посветио, али су велика дела његова била у служби Христу Богу. Подизао је цркве, држао је строго веру православну, одбио је папску понуду да пређе у Римску цркву, обдаривао је богато манастире у Србији и у Светој Гори, мудро и опрезно чувао је народ уколико је то могао као вазал турски, а као родитељ преживео је грозна страдања због несреће своје деце. Јер су му два сина од Турака била ослепљена а ћерка приморана да се уда за крвника Султана. Но када се Ђурђ није посветио, посветили су се неколики његови потомци кроз мајку Ангелину. А Ђурађ је био и до краја живота остао раб Христа Бога, на делу и у страдању.

47. Кајао се и кнез Милош Обреновић због греха према Карађорђу, јер је посредно био умешан у погибију великога Вожда, и то још кума свога. Сведочи о његовом кајању црква звана "Покајница" коју је Милош дао подићи у Радовању. Но није сав Милош у томе греху. Он је себе сматрао слугом Божјим и народним. Борио се за Крст Часни и страдао много од туђина и од својих. Оправио је безмало све зарушене манастире не само у сада ослобођеној него и неособођеној Србији све до Јована Бигорског. Постио је, држао је крсну славу и много се Богу молио, исто као и велики Карађорђе попут свих старих владара српских и свега народа србског. Били су то људи народни и по крви и по духу.

48. Но ко је тако свето и честито служио Богу Христу као онај дивни Лазар Косовски? Посветио се и он, посветила му се и жена, царица Милица, посветио му се и син Стеван Високи. Од светог корена света и лоза. Он је чинио сва Богу угодна дела као Немањићи а владао је, или боље рећи, служио је, у тежа времена него Немањићи. Подигао је многе задужбине, од којих и до данас службе Раваница, Лазарица и Горњак. Обновио је из рушевина манастир св. Романа. Био је велики дародавац светиња светогорских. Ходио је на хаџилук на Христов гроб. Био је отац

сиротима и заштитник беднима. А поврх свега положио је живот свој на Косову за Краст Часни и слободу златну. Зато га је народ србски заволео и опевао, а Бог га прославио тиме што га је посветио увенчавши га двојним венцем: као свога слугу и као Мученика.

49. Ми смо изнели овде само неколико примера србских владара и велможа, како су они ходили путем Немањиним и Савиним, сматрајући себе као прве слуге Христа Бога испред свога народа. Но ни издалека нисмо набројали све. Било је још стотине и стотине, можда и хиљаде, мањих кнежева, челника, војвода и велможа који су ходили тим истом путем и као слуге Христове службом, задужбинама и разним пожртвовањима спремали се у овом животу за онај живот, и мучећи се на земљи с надом гледали у вечно и бесмртно Царство Небесно. Ко ће их све набројати? Још их нико није набројао. Сваки крај не само србске земље него целог Балкана, од Бесарабије до Цариграда и од једног мора до другог, чува камено сведочанство о њима тј. њихова имена урезана у зидове или ликове сачуване на фрескама у њиховим задужбинама.

50. Где су задужбине суседних народа и владара на србској земљи? Стави себи ово питање, Србине, три пута и размисли. Нигде ни једне. Ни једне румунске у Крајини (у близини Неготина налази се манастир Буково задужбина не румунских великаша него онога славнога србског краља Милутина). Ни једне бугарске у Македоноји, и ниједне грчке ма где. Мада је Цариградска Патријаршија господарила над србским народом до Светога Саве и дуго и дуго за време Турака, ипак нигде ни једне грчке задужбине, ни од грчких владара ни од грчких владика и велможа. Заиста, невероватно али истинито. И мада Бугари полажу право на Македонију и Тракију, нигде у овим земљама ми не видимо ни једну задужбину бугарских владара. Међутим, грчка Тесалија и сва околина бугарске престонице украшене су светињама подигнутим од Срба ктитора.

51. Ми не мислимо овим да прекоремо или омаловажавамо наше суседе. Такво је њихово васпитање. Они нису имали Немању и Светога Саву, и нису васпитани као Срби у једном не кривудавом правцу – у Теодулији, у служењу Богу као путу и врховном циљу људског живота на земљи са нечувеним геслом: за Крст Часни и слободу златну. Зато су њихове народне старешине, мада не мање богате од владара србских, остале равнодушне према служењу Богу, па нису ни трошили своје благо на задужбине. Гледали су земљу а не Небо, и старали се о земаљском царству а не о Небесном. Зато су врло често губили обоје. Само неке румунске војводе били су задужбинари, али и то под упливом својих жена Српкиња или својих зетова Срба, или избегле у Румунију властеле србске.

52. Национализам србски је универзално хришћански, никад уски и глупи шовинизам. Овако би се могао дефинисати србски светосавски национализам. Уређивати своју кућу и сувишком своје снаге и свога блага помагати сваком народу да уреди своју кућу. Или: Служити Христу Богу на својој земљи и у својој отаџбини, а по могућству и са претеком служити Христу Богу по другим земљама, блиским и далеким, тја до Русије и до Горе Синајске, чак и до крајева васељене. Хришћански национализам у универзализму и универзализам у хришћанском национализму. Срби су једини носиоци овога идеала, великим делом и до сада оствариваног, а уз Србе још једино Руси од чланова православне фамилије народа Божјих на земљи. Има ли што

спасоносније за сав свет?

53. Мислимо да је до сада довољно објашњено како су србске народне старешине, били они краљеви или цареви или деспоти или челници и војводе, служили Христу Богу са својих престола и са старешинских столица, као стројитељи задужбина, браниоци вере православне, помоћници суседним народима у одбрани, заштитници сиротних, и као крстоносни ратници против некрста. Да пређемо сада на монаштво, као последњи и врховни разред службе Христу Богу, као матуру свих оних који су се пре тога годинама вежбали у истој служби на разне начине.

54. Монаштво је код Срба једна огромна историјска стварност, која је у историји Срба играла већу улогу од задужбинарства, јер задужбинар даје своје а монах даје себе на службу Богу. У томе је монаштво веће од задужбинарства. Пример старца Немање и пример младића Растка деловао је заразно и делује и данас на старце и младиће србске да се отресу свега и приволе Царству Небесном и пођу путем уским и скорбним, путем монашког подвига.

55. Монах је стварно стављен у србској историји изнад сваког другог звања и сваке друге титуле, не због неке спољашње силе него због моралног значаја. У црквеном прологу говори се о визији некога, који је видео монахе у оном свету небесном изнад великог цара Константина. Србски аристократи од памтивека повлачили су се од света у манастире и пустиње исто као прости људи. Света Петка србска – преподобна мати Параскева – била је од племићског рода. Од великашког и знаменитог рода била су и она тројица славних духовника, свети отац Прохор Пчињски, Гаврил Лесновски и Јован Рилски. Они су живели далеко пре Немање и Саве, и служили су Господу. Но служба Господу овим путем монашким у великом стилу и са великим замахом, почиње тек од ова два ретка мужа, од којих је почело све што је велико у историји србског народа.

56. Замонашио се моћни Немања, па његов син кнез Растко, па краљ Стеван Првовенчани, па краљ Владислав, краљ Урош, кнез Предислав (Сава ИИ), краљ Драгутин, па пулубраћа цара Душана, па Ана, супруга Немањина, и краљица Јелена Градачка и Јелена сестра краља Дечанскога, и царица Јелена Душанова, па царица Милица, и деспотице Ефимија, и мајка Ангелина и Максим син њен са још повише чланова куће Бранковића, у Срему, у Ердељу и у Румунији. Многи племићи србски после Косова повукли су се у Свету Гору и тамо као монаси окончали. Толики број њих испунио је манастире србске и грчке у Палестини. Чак и Синајска Гора имала је Срба монаха. Нису се они повукли од света у манастир да спасу свој земаљски живот од смрти – ко је од рођених икад успео у томе? Него да служењем Христу Богу заслужи вечни живот. Нити су одлазили у манастире да би се исхранили. То никако. Напротив, они су односили у манастире своје сачувано благо и свуда су остављали добар спомен било зидањем и оправљањем манастира, било писањем икона и преписивањем књига. Свуда су они радили са познатим домаћинским духом српским. Нигде Србин монах у Светој Гори и на истоку није јео бадава туђи хлеб нити је умро без заслуге и без добра спомена. И до данас помињу се у Јерусалимским манастирима по добру србски монаси и у неким показују се њихове рукотворине. Они су служили Богу а не себи. И Бог је благословио њихов спомен у далеким

туђим земљама.

57. Монаштвом и мучеништвом за веру србска је властела запечатила своју истинску службу и своје савршено приволење Царству Небеском, Царству непроменљиве и вечне стварности. Шта је и монаштво него једно драговољно мучење себе ради највишега циља живота како га је Спаситељ објавио? На то мучење себе решавала су се србска властела лако, имајући пред собом пример Немањин и Савин. Старци су следовали за примером старога Немање, а младићи за примером Савиним. Извесно је да ни један православни народ није имао толики број владара, који су драговољно сишли с престола и отишли у манастир да као прости монаси послуже Христу подвигом монашким. Заиста, Срби у томе имају првенство над целим хришћанским светом.

58. Тако је програм Жички, програм Савин оствариван кроз векове и то подједнако како од старешина Цркве тако и од старешина државе. За слуге Божје признавали су себе и једни и други, службу Богу сматрали су за своју свету и једину дужност и једни и други, и служењем Богу до издисаја надали су се задобити Царство Небесно и једни и други. Во дешњак и во левак упоредо и мирно носили су јарам свој и служили Домаћину своме. Цраква и држава – то је био један јединствени нераздељиви организам народни.

59. Свађа између Цркве и државе увек је производила јеретике и безбожнике. У србском народу после угушења богумила, није било никакве јереси. А безверник, ни један једини, није познат од времена Немање па све до кнеза Милана Обреновића, до најновијег времена, када смо се као слободан народ погледали лицем у лице западне Европе, у лице ове злокобне по свет хемисфере, ове нагрђене од јереси и безверства.

60. Од тада смо ми постали злокобни по сами себе. Нова србска аристократија, такозвана интелигенција, постала је очарана Европом као добром, полацманила се, и свом душом се оделила од свога народа и од народне праволинијске историје, премда је фарисејски гатала о народу и о народним правима, и речју и пером и делом одвраћала је народ од Царства Небеског и прикивала му душу за благо земаљско и шарени пепео овог пролазног света. Свак је био готов да се похвали службом у двору или министарству или на универзитету, а нико службом Христу Богу. То је почетак најновије и страшне трагедије србског народа. Грешила је и стара аристократија србска, (ако се уопште може говорити о србској аристократији) баш и она теодулска, али је, грешећи, могла увек окренути се Богу и рећи познате молитвене речи: "Господе, ашче и согрјешихом, од Тебе не одступихом" ("Господе, ако и сагрешисмо од тебе не одступисмо"). Давила се понекад у греху, али није испуштала из руку коноп спасења. Кајала се, испаштала драговољно своје грехе и спасавала се. Нови дављеници србски, пак, одступили су од Христа Бога, па, давећи се, нису имали у рукама коноп спасења.

61. О Исусе благи, Сине Превечнога, Ти се с неба спусти са престола свога Где б' и сунце могло од стра' да утрне, Као монах, самац, да обделаш њиву И мртвицу суху претвориш у живу, Видеше владари, познаше Господа, Да је живот овај пролазан к'о вода Па престоле своје

напустише радо По примеру Твоме пођоше к'о стадо У пустињском миру да преору себе И узгаје семе зајмњено од Тебе, Да молитвом, постом и бдењем ноћним Учине се сличним ангелима моћним Што ноћу и дању, без страха и беде У свог Створитеља нетремице гледе, У чудо свих чуда, у извор свих тајни, У Тројично Једног, у лику пресјајни. И оци се наши приволеше томе К'о монаси Творцу да послуже своме, Да гледају чудо и да дишу славу, Непролазну, вечну, једину и праву, Милију од свију земаљских милина И слађу од свију пролазних таштина.

62. Оно што смо рекли о србским државним и грађанским старешинама, о њиховом Светосавском схватању живота као службе Христу Богу, и о самој њиховој служби на разне начине, то поготову важи у пуној мери за старешине Србске народне Цркве, за архиепископе, патријархе, монахе и свештенике. Они су били пред властелом и народом тумачи Евангелија као службе Богу и речју и примером. Многи су од њих били задужбинари и ктитори, а сви су били браниоци праве вере од јереси, заштитници народа и хранитељи сиротиње, летописци србске историје и надахнитељи песмопеваца и гуслара.

63. Света Гора им је била прво духовно огњиште, Јерусалим друго. И у Светој Гори и у Светој Земљи они су се учили Теодулији, да би после стечену науку искуством и вежбом (а не само голим речима) преносили у свој народ. Или су пак остајали тамо да домаћински послуже Богу у својим или туђим манастирима, и да се упокоје у Господу као слуге Господње, на Кармилској Гори, на Тавору, за Јорданом, у Јерусалиму и око Јерусалима или на Гори Синајској. У време силе Турске пак они су оснивали своје манастире и стројили задужбине по целој Панонији, по Мађарској све до Карпата, по свој Румунији и по Јужној Русији. То се нарочито догађало у време деспотије Бранковића и по пресељењу патријарха из Пећи у Аустро-Угарску.

64. Па и ови патријарси србски, као и владике црногорске, били су мученичке слуге Христа Бога. По невољи и сили околности они су примали на своју грбачу не светску власт над народом, слично римским клерикалцима, него бригу о народу и о свим народним пословима у недостатку световних кнежева и вођа. Због тога се нигде у историјама о србском народу не спомиње теократија из оног горког времена кад су пећски патријарси и црногорске владике стајали на челу народа. Јер не само да то није била никаква теократија него баш сугуба (двострука) теодулија. Слободне државе је било нестало, остала је само Црква. Световне старешине су биле ишчезле, остале су само духовне вође. Један во је био убијен и други је марао да сам носи јарам и вуче цела кола.

65. Народи су од вајкада гледали у своје вође и на њих се угледали. Србски народ гледао је у своје владаре и челнике и у своје владике и духовнике, и од њих је примао пример. Какав је пример примио овај народ од својих световних и духовних вођа? Пример Теодулије, службе Богу као смисла живота и пута за Царство Небеско. Примивши то познање од својих двојних старешина, од њиховог примера и њихових дела, народ се према том познању оријентисао у свеукупном свом домашњем и друштвеном бити.

66. Седећи и размишљајући крај свога огњишта, био у слободи или ропству, србски сељак је морао себи овако говорити: Кад су краљеви и цареви наши служили Христу Богу, зар ћу ја тражити неког бољег домаћина да му служим? Кад се неком служити мора, онда је најбоље служити Најбољему. Кад се Немања, стар и немоћан, замонашио, шта ја чекам и зашто ја да се не замонашим пре неизбежне смрти? И кад је Сава згазио своју младост као јевтину крпу платна, и отишао у манастир, зашто ја да ценим своју младост, која као цвет прецветава и као трава суши се? И кад су краљеви наши као монаси постили и на асури спавали ради спасења душе, зар ја да тражим господство и сласт, а смрт стоји пред вратима? И кад су царице и кнегиње наше сушиле се по манастирима, зар ћу ја да прекршим пост и гојим се за нечију сласт? И кад су сва господа и властела србска зидала цркве и манастире, зашто ја бар да не запалим свећу у тим њиховим задужбинама или не приложим нешто или не послужим неко време у њима за спасење деце своје, кад нисам у стању сам саградити цркву? И кад су сви наши великаши, државни и црквени, имали богомоље по кућама својим, зашто ја да не држим молитву у својој кући и са својом децом?

67. На основу свога искуства и ученог примера србски домаћин у планини створио је нешто изванредно с Божјом помоћи. Створио је од свога дома богомољу, и цркву, и манастир и Свету Гору, и Јерусалим. На свој дом ставио је крст Христов и све је осветио крстом и посветио преславној и недомисливој Светој Тројици, узео је једног од прослављених светих слугу Божјих за свога заштитника и молитвеника и служио му као крсној слави. Увео је скраћени типик манастирски у свој дом: типик поста и молитве. Српски дом постао је прави манастир, са једним додатком освештане брачне везе ради множења народа Божјега и са скрћеним правилом молитвеним по нужности, но које се надокнађивало већим трудом. Вера, поштење, послушаније и трпљење, то је укратко био типик сваког србског дома. Шта је Света Гора него служба Христу Богу? Ја не могу да одем у Свету Гору, могао је Србин рећи, зато нека мој дом буде Света Гора. Шта је Јерусалим земаљски према Јерусалиму Небеском? Ја бих желео поћи на хаџилук у Јерусалим земаљски, где су стопе Спаситеља мога, али нисам у могућности! Зато ћу да се уздигнем вишњем Јерусалиму, бољем Јерусалиму, где нису само стопе Његове него баш Он Сам, Васкрсли и Вознесени Победилац смрти, Господ мој и Бог мој.

68. Но ако сваки Србин није био у стању путовати на поклонење у Свету Гору и у Јерусалим, сваки је могао ходити у своје домаће манастире, својих славних цара задужбине, и ходио је сваки. Ходио је често и на дуже време. Исповедао се, причешћивао, уздизао и сједињавао дух свој са Богом својим, подвизивао се заједно с калуђерима и исто као и калуђери. Долазио је у манастир да види сина или унука, који се у манастиру учио, а и сам се поучи. А имао се чему поучити. Манастири су били најбоља школа за народ, каква је икад постојала у србском роду. У њима се у потпуности одржавала како општа хришћанска тако и србска народна традиција. Обоје у знаку службе Христу Богу. Долазио је да види најпреданије и најизвежбаније слуге Божје, и да се и он од њих научи служити Богу и свецима Божјим. И још да чује како су свеци Божји међу којима су и многи његови србски претци – служили Богу на земљи, трудом, молитвом, уздржљивошћу, задужбинама и патњама сваке врсте. Онда се враћао дома, да примљену науку преда својима и примени је у дому своме као у неком малом манастиру.

69. Православље се не може замислити без манастира. И кућа светога Јована Богослова на Сиону, у којој је становала Богомати, била је стварно, ако не формално, један манастир. Ту су се сабирали Апостоли и други верни, ради молитве и поуке. Богородица је била наравно у том манастиру главна личност, која је зрачила својом мудрошћу, вером и примером живота. Нарочито србско Православље није могуће замислити без манастира. У њима се србски народ од памтивека учио правилу вере и образу кротости. Уз то још и својој великиј историји. Сваки манастир потсећао га је на задужбинара неког владара или великана србског. И народ је сазнавао како су његови велики људи служили Богу и своме роду, како су се трошили и трудили за душу своју, за Царство Небеско. Тако је Теодулија предака прелазила и на потомке преко манастира.

70. Србска задруга је основана на теодулији, на служењу Богу. Кад је теодулија ослабила, задруга се пољуљала. Није задруга србска почивала толико на крви – јер крв се мешала – колико на теодулији, тј. на сазнању да се мора Богу служити вером, поштењем, трпљењем и послушањем. У задрузи је свак имао своју част и своју дужност. Домаћин је представљао владара и духовника. Он је био први и прави Теодул. Као домаћин, попут Христа Спаса он је био слуга свију. Он је кадио пред иконом, он је водио молитву, он је освећеном водом кропио све, он је резао колач и дизао у славу Божју, да, он је био Мојсеј и Арон у исто време, и Сава и Стеван у исто време, за свој дом, слуга Господњи на свима линијама, све у свом уском домаћем кругу. Сву чељад је волео, за све се бринуо, за све се Богу молио, све је помагао и за све први на концу или конопцу живот полагао, слично многим игуманима манастира. То је нешто заиста ретко у историји Хришћанства. Ако су Пајсије и Хаџи-Ђера Рувим пострадали као игумани својих манастира, то су хиљаде и хиљаде србских домаћина пострадали исто тако за своје домаће обитељи, своје домаће манастире, као слуге Христове. И сви су се прибрали са оцима својим у Велику Небеску Србију у Царству Небеском.

71. Од тешких искушења и честих катаклизми Србин се поучио да ћути и дубоко размишља. То га је утврдило у вери у судбу. Сваком размишљању о прошлости следовао је Србинов закључак: Тако је морало бити! Морао је честити Лазар на Косову погинути зато што се приволео судби Христовој и Царству Христовом. Морао је умрети за истину, да би васкрсао у слави. И прославио се славом нечувеном. Посветио се. И као слуга и мученик Христов постао је централна херојска личност у историји хришћанског Балкана, од цара Константина до данас. Морао је деспотЂурађ љуто страдати, и гледати своје синове ослепљене и ћерку удату за муслимана. То је била последица греха родитељског, Вуковог. Морао се посветити деспот Стеван Високи јер је био честити син честитог свеца Косовског Лазара. Постоји линија правде и линија неправде. Зло не може добро донети, нити се добро може злом победити. Јер оно што је добро има две отаџбине, земаљску и Небеску, гоњено из једне оно се сели у другу; и има две куће, на земљи и на Небу, кад му изгори кућа земаљска он се сели у кућу Небеску. Штета на земљи добит је на Небу, поруга на земљи слава је на Небу, страдања на земљи, ликовање на Небу. Зло рађање готово суђење. Пусту добро низ воду, а ти иди уз воду и сретнеш га. То је праведна судба што светом влада. До те вере у судбу дошао је Србин дугим страдањем, дугим ћутањем, дугим размишљањем, дугим искуствиом и молитвом.

72. Највиши облик драме јесте трагедија. Историја Срба је сва трагична. Пут србског народа води врхом опасне литице над безданом. Тим путем може проћи без страха само месечар. Такве су страхоте на том путу. Да су Срби гледали на ниже у пропаст изнад које путују, уплашили би се и брзо пали и пропали. Али су они гледали на више, у небо, у судбодавца Бога, с поверењем у Њега и корачали несвесно или једва полусвесно. Због тога су могли проћи пут литицом, каквом ни један народ беле расе није до сада прошао. Отискивао се, али се пузао поново на уску стазу стрменитог платна. Знао је он, да је то једини прави пут, пут његове судбе и спасења. Појединци су се отискивали и нису се повраћали. Они су пропадали. Али је главнина народа увек се враћала на пут. Трагични пут страдања и васкрсења, пут Христа, Кога су се Срби заветовали на службу.

73. На уском путу над безданом не помаже теоретичар него практичар, нити помаже философ који слути и нагађа, а најмање научник који зна све уназад а ништа унапред. На уском путу над безданом помаже само онај који је тим путем већ прошао те може бити прави и стварни путовођ. На језивом путу којим је србски народ кроз последњих осамсто година ишао, путовођ је био Исус Христос, Онај који је дошао из града ка коме човечанство путује, да покаже пут, управо да буде Пут и Путовођ. Од Адама до крајева времена и пространства васионе нико осим Њега није дошао одонуд, од циља, од града непознатог, да покаже пут и проведе путнике к циљу и Граду Небеском. Појмио је то србски народ, сав рањав и крвав на месечарској стрмени, зато је презрео све теоретичаре, махнуо руком преко свих белосветских философија и кабинетских наука, као честити Драшко преко црвоточних Млетака, и ухватио се за скут Христа Господа, као јединог верног Путовђе.

74. Страдају у овоме свету и нехришћани и хришћани. Намеће се питање: Ако паганци и безбожници страдају, зашто хришћани страдају? Заиста, велико питање, оно мучи душе многих неутврђених Христових следбеника. Међутим, и ако патње неверних и верних изгледа да су подједнаке, смисао и циљ патњи је несравњиво различан. Замислите једну високу гору, врлетну и стрмениту, и на врх горе сјајан град. Около горе у наокруг налази се пут, широк и блистав, који не води никуд, јер иде у круг. А уз гору, преко стрмени, води тесна стаза ка граду на гори. Једни путници путују овим широким и кружним путем око горе, незнајући ни зашто иду ни куда иду и без наде на неки бољи живот на крају пута, ни на какву награду. Други путници иду оном стрменом стазом уз гору, знајући зашто се зноје и камо иду. Они су први паганци и безверци, синови мрака и царства земаљскога, а они други су Хришћани, чеда светлости и Царства Небеског. И они се зато зноје, али лако све подносе, јер знају да путују дома, у вечну Отаџбину своју, у Град Цара Вишњега, у крило Оца Небескога. И знају још да их рука Господња помаже, и да су уз њих Ангели хранитељи. Ово јасно визионарско сазнање крепило је србски народ кроз све векове муке и страдања.

75. Нису се Срби научили истини живота само слушајући Евангелије. Нису се научили само из књиге. Него су се томе научили исто толико из животног искуства. Многи су људи обамирала и понова се враћали у живот. Њихове су душе излазиле из тела и, вођене од Ангела Божјих, путовале су по ономе свету душа и духова. Ретко да је било једно село или град где се такви случајеви нису догађали. И сведочанства тих сведока била су сагласна. Постоји онај свет, како

свет светлих духова, тако и свет духова мрака. Праведници су у оном свету у блештећој светлости и неисказаној радости, док су грешници и непокајани неправедници у мраку и муци, где је плач и шкргут зуба. Па онда била су многа јављања из онога света, нарочито у време народног страдања. Биле су визије, и у сну и на јави, визије спасоносне, које су потврђивале све истине Христове науке. Људима чиста и проста срца јављао се сам Христос, и Богородица, и Ангели Божји, и Свечи, и душе умрлих предака. Уз то се при свакој моби и на сваком селу причало о догађајима, који су сведочили, да Бог удара злотвора а милује добротвора. Све то огромно усмено предање, у коме су Срби, као један страдални и визионарски народ, нарочито богати, то предање које не би могло стати у сав свет кад би се записало било је Србину потврда свеколике науке Христове. Како су протестанти очајно сиромашни без икаквог предања.

76. Судба свих праведних народа уопште слична је судби Христовој, но ниједног тако као србског народа. Страдао је и велики руски народ, но ни за трећину не, колико Срби. Страдали су и Грци, али много мање јер су се вештином и концесирањем бранили. Крст Румуна и Бугара био је несравњено лакши од крста србскога. У турском царству Срб-Милет био је најомрзнутији. У Аустро-Угарској исто тако. Зашто? Зато што су Срби упорно стајали за Христа и борили се за Крст Часни. Зато што нису давали мира својим господарима ни живи ни мртви. Јер и крв мртвих Срба вапила је Богу и мучила савест угњетача. Ај, како су често мртви страшнији непријатељу човеку од живих.

77. Борбу против Турака нису Срби завршили на Косову. Нису ни на Смедереву нити на Београду. Нису је завршили нигде и никад, од Косова до Орашца, од Лазара до Карађорђа, нити од Карађорђа до Куманова. И после пада Смедерева и Београда борба је продужена, страшна и истрајна, кроз векове, из Црне Горе и Далмације, из Удбине, из Мађарске, из Румуније, из Русије. Крстоносни Србин је био свуда и до краја главни заточеник борбе против полумесеца. Славни војвода Бакић брани Беч од Турака, а на другом опет бојишту води немчку војску против Турака. Јакшићи задивљују Мађаре својим херојством у борби с Турцима, тако да их је краљ Матија назвао "стубовима Хришћанства". Тако исто Бранковићи и други у Румунији и Бугарској. Тако Смиљанићи и Јанковићи у Далмацији. А да не говоримо о Црној Гори, о том вековном и непробојном шанцу Хришћанства против ислама.

78. "И сви ће вас омрзнути имена Мојега ради", рекао је Спаситељ Својим Апостолима. То се, наравно, и збило на Апостолима. Али се буквално збило и на Србима, као главним носиоцима Крста Христова на Балкану и у Аустрији. Иноверна Турска и кривоверна Аустрија мрзеле су Србе више од свих осталих народа у својим границама. И Србима је било тешко и претешко. И да нису гледали у Христову судбину као у своју сопствену не би се одржали. Али су они гледали у страдању Христовом своје страдање, у смрти Христовој своју смрт, и у Васкрсењу Његовом своје васкрсење и обратно. Веровали су да сам Христос понавља своју судбу кроз србски народ. Та визија чинила им је вековно страдање подношљивим и ненаситу смрт лаком.

79. Христос је за Србе био сам смисао живота и борбе, и страдања и умирања и слободе и обнове и рада. Смисао Цркве, смисао државе, смисао породице, смисао човека. Ни један народ није тако смишљено и нежно украсио празнике Христове нарочитим дирљивим обичајима као

србски народ. Замислите Божић и Богојављање, па Велики Петак и Васкрс, па Вознесење и Тројичин дан, и Преображење и Крстовдан. Све је окићено красним обичајима као лепо изаткани ћилим. Исто су тако искићени и празници Богородичини. Никоје у небеском свету нису Срби подигли толико цркава колико Приснодјеви Марији. Па још како су Срби научили да воле и признају Свеце Божје, нарочито своје крсне славе. Заиста као нико у свету. Души Србиновој небески свет је био од вајкада ближи и приснији од земаљскога. У томе свету он је увек гледао многобројну родбину него на земљи. Зато се толико и сећа својих умрлих, пали свеће и чини помене. И спрема се службом да и сам пређе у тај вишњи свет са вером, чашћу и образом, и сједини са својима пред лицем Христовим. Тамо, само тамо где је велика Небеска Србија.

80. Ај, та велика Небеска Србија! Она представља већ одавно остварени идеал Велике Србије. Верујемо да је у њој више од сто милиона крштених Срба, који у земаљском веку Христу служише или за Христа страдаше, кроз векове и векове. И више их је тамо у рајској светлости из доба борбе, робовања и страдања него ли из доба слободе и благовања. Они који више личе на Христа заиста су у ономе свету ближи Христу. Верујемо по евангелски, да ће неки народи, далеко већи од србског на земљи, бити мањи у Царству Небеском. И Господ је рекао, да ће неки који су први бити последњи а последњи први. И страдални Лазар на небу је засијао међу првима, док је богаташ потонуо међу последње у мрак паклени.

81. Небесна Србија Србија је рајска, Миомирна, красна као ружа мајска. Ту су оци наши и праоци свети, Што са Крстом Часним достигоше мети. Ту жупани србски, краљеви и цари, И витези Крста, и нови и стари. Ту мајке јунака и сестара јато – Углачане патњом сијају к'о злато. Ту чете посника и светаца благих И много и много сродника нам драгих. Ту монаси часни, монахиње бледе, Вечну светлост Божју сад весело гледе. Ту свечари србски и задужбинари, Борци и страдалци и млади и стари. И девојке миле и дечица мала Што су за свог Христа јатом пострадали, Мачем посечена, огњем сагорена, К'о шибљике младе ветром оборена, Домаћини ту су што у дому своме Палише кандила Богу превечноме, Занаџије славне, веште свом занату, Тамо, сви су тамо, у небесном јату. Из тамнице сужњи, из болнице болни, Паћеници овде, убоги, невољни, Радују се тамо око Светог Саве Ко синови царски посред царске славе. И четници славни, Божји осветници, многи богомољци, многи добротворци, Удовице тужне и мајке без деце, Све су убројане у Божије свеце. Кнежеви сељачки и њини присташи И сви и сви други славни преци наши Што у горчинама живеше најљућим Али немогуће сматраше могућим. Поколења многа од најбољег соја, Народ, Божји народ, без броја и броја, То је она вечна Небесна Србија. Што к'о јато звезда пред Богом се сија.